

บทที่ 1

บทนำ

หลักการและเหตุผล

สมัยธนบุรี เป็นสมัยหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสนใจต่อชะตากรรมของสมเด็จพระเจ้าตากสิน หลังจากการขึ้นสู่อำนาจของเจ้าพระยาจักรี ขุนนางคนสำคัญในสมัยธนบุรี ผู้ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์และสถาปนาราชวงศ์จักรี ความสนใจที่มี ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงนักประวัติศาสตร์ แม้แต่ประชาชนทั่วไปก็ให้ความสนใจ แต่ความสนใจนั้น มุ่งอยู่ที่องค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมากกว่าประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆของกรุงธนบุรี โดยคนจำนวนมากได้รับรู้ เข้าใจและชื่นชมบทบาทของสมเด็จพระเจ้าตากสินในฐานะของผู้กู้เอกราช หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ใน พ.ศ. 2310 จนกระทั่งต่อมาในปลายรัชสมัย เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินต้องประสบชะตากรรม จากวีรบุรุษผู้กอบกู้เอกราชไปสู่กษัตริย์ผู้เสียพระสติ ความสนใจใคร่รู้ ข้อเท็จจริงต่างๆจึงมีมากขึ้น ดังที่ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียรได้กล่าวไว้ว่า

“สิ่งที่ทำให้รัชกาลนี้อยู่ในความสนใจเป็นพิเศษของนักค้นคว้า และผู้รักประวัติศาสตร์ไทยทั่วไป น่าจะมาจากปัจจัยหลายประการ ประการแรก ในด้านจิตวิทยามหาชน การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเปรียบเสมือนกับ วีรบุรุษผู้อำภพ ในนาฏวรรณกรรมของนักประวัติศาสตร์ไทยนั้น ย่อมเร้าอารมณ์ สะเทือนใจได้มากอยู่แล้ว ประการที่สอง นอกเหนือจากการเป็นวีรบุรุษผู้อำภพ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยังเกือบจะเป็นบุคคลในตำนานในความหมายที่ว่า พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และจุดจบของพระองค์ดูเหมือนมีแต่ความคลุมเครือ เต็มไปด้วยปริศนา”¹

¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในประวัติศาสตร์ไทย,” ประวัติศาสตร์ไทยจะเรียนจะสอนกันอย่างไร (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), หน้า 187.

อาจกล่าวได้ว่าสมัยนี้อาจเป็นสมัยเดียวในประวัติศาสตร์ไทยที่มีผู้สนใจแสวงหาคำตอบหลายทาง นับตั้งแต่การค้นคว้าอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ไปจนถึงการทรงเจ้าเข้าผี²

นอกเหนือจากความสนใจต่อองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินแล้ว นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ยังมุ่งเน้นความสนใจไปที่การเมืองการปกครอง และการทำสงคราม ไม่ว่าจะเป็นความพยายามในการรวบรวมอำนาจจากชุมนุมต่างๆ ความพยายามสร้างความมั่นคงทางการเมือง การทำสงครามขยายอาณาเขต

อันเนื่องมาจากรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงและแย่งชิงอำนาจอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับกรุงธนบุรีมีระยะเวลาเพียง 15 ปี นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จึงให้ความสนใจแต่เพียงภาวะความผันผวนทางการเมืองที่เกิดขึ้นตลอดรัชสมัย กรุงธนบุรีจึงกลายเป็นเพียงรอยต่อที่ปิดช่องว่างระหว่างประวัติศาสตร์อยุธยากับประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เท่านั้น สมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีความสำคัญเป็นพิเศษสำหรับประวัติศาสตร์ไทยเพราะเป็นช่วงวิกฤติทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม และเป็นสมัยที่มีความพยายามฟื้นฟูบ้านเมืองในทุกๆ ด้านแต่กลับได้รับความสนใจในด้านเศรษฐกิจและการค้าน้อยมาก แท้ที่จริงสมัยธนบุรีเป็นสมัยที่มีความน่าสนใจไม่เพียงแต่ในด้านการเมืองเท่านั้น เพราะหลังจากการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ส่งผลให้เกิดการพังทลายในทุกๆ ด้านของสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินพยายามจะสร้างเมืองธนบุรีให้เป็นราชธานี (หรือที่ถกเถียงกันว่าเป็นราชธานีชั่วคราว) แทนกรุงศรีอยุธยา จึงต้องพยายามฟื้นฟูความเป็นอาณาจักรในทุกๆ ด้าน นอกเหนือจากความพยายามในการสร้างความมั่นคงแข็งแรงให้กับกรุงธนบุรี ทั้งในด้านการทำสงครามขยายอาณาเขต และการทำสงครามป้องกันอาณาจักรแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินยังต้องใช้ความพยายามในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ ซึ่งพังทลายไปกับอาณาจักรอยุธยา ให้สามารถเป็นเศรษฐกิจที่หล่อเลี้ยงอาณาจักรที่พระองค์เพิ่งสร้างขึ้นมาได้

ในการสำรวจผลงานค้นคว้าทางวิชาการเกี่ยวกับเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี จะพบว่ามีมุมมองเศรษฐกิจสมัยธนบุรีเป็นเพียงส่วนประกอบของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ในด้านใดด้านหนึ่ง มักมีการอธิบายถึงเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญในทางการค้าสำเภา แต่มิได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของ

² แกมสุข นุ่มนนท์, สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่างพ.ศ.2503 - 2523 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2544), หน้า 57.

เศรษฐกิจการค้าที่กล่าวถึงว่าดีนั้น เริ่มต้นขึ้นเมื่อใด เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยธนบุรี หรือเริ่มมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นอกเหนือจากนั้นเป็นการเน้นความสำคัญในทางการค้าในระบบบรรณาการในสมัยธนบุรีเท่านั้น ยังไม่มีการให้ภาพเศรษฐกิจของกรุงธนบุรีที่ชัดเจน ยังไม่มีการตอบคำถามอีกมากมายเช่น รายได้ของกรุงธนบุรี, เสพียงอาหารในช่วงเวลาที่ไม่สามารถทำการเกษตรกรรมได้, ระบบการเก็บส่วยและการควบคุมกำลังคน และการขยายอาณาเขตซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจ ความพยายามในการหาคำตอบให้แก่คำถามเหล่านี้นำไปสู่การศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจสมัยธนบุรี วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่เน้นการศึกษาในประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง แต่เป็นการศึกษาในประเด็นเศรษฐกิจในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งอาจมีส่วนในการกำหนดพระราชโบายของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยมุ่งเน้นในด้านการค้าและผู้มีบทบาททางการค้า การคลัง แรงงาน การเกษตรกรรม และการขยายอาณาเขต เป็นต้น ซึ่งในบางส่วน แม้จะได้มีผู้ศึกษามาแล้ว บางส่วน วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะทำการวิเคราะห์เพิ่มเติมเพื่อให้ภาพของเศรษฐกิจสมัยธนบุรีในด้านต่างๆ หลังจากการพังทลายของกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2325 ชัดเจนขึ้น

วัตถุประสงค์

- เพื่อศึกษาลักษณะการค้าในสมัยธนบุรี
- เพื่อศึกษาบทบาทของสมเด็จพระเจ้าตากสินในด้านต่างๆซึ่งมีผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจ
- เพื่อศึกษาการฟื้นฟูเศรษฐกิจในสมัยธนบุรี ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ทำให้ทราบถึงลักษณะการค้าในสมัยธนบุรี
- ทำให้ทราบถึงบทบาทของสมเด็จพระเจ้าตากสินในด้านต่างๆซึ่งมีผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจ
- ทำให้ทราบถึงการฟื้นฟูเศรษฐกิจในสมัยธนบุรี ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์

ขอบเขตการวิจัย

- ศึกษาสภาพเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2310 – 2325
- ในการศึกษา "กรุงธนบุรี" หมายถึงราชอาณาจักรไทย สมัยธนบุรีทั้งหมด
- การศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี มิได้ใช้ศึกษาเศรษฐกิจสมัยธนบุรีตามแบบทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ทุกประการ ทั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาประเด็นรายรับรายจ่าย แรงแรงงาน, ประเด็นการขยายอำนาจอันนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และประเด็นการค้า เป็นหลัก

วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นการดำเนินการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี และนำมาวิเคราะห์ตามกระบวนการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Methodology)

สมมติฐาน

เศรษฐกิจในสมัยธนบุรีเป็นเศรษฐกิจที่มีการฟื้นตัวอย่างต่อเนื่องตลอดรัชสมัย และเป็นรากฐานสำคัญให้แก่เศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ การฟื้นฟูการค้าและเศรษฐกิจสมัยธนบุรีเกิดขึ้นโดยมีปัจจัยสำคัญอยู่ที่การค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าภายในภูมิภาคและการค้ากับจีนซึ่งเป็นการค้าเอกชนมากกว่าการค้าในระบบบรรณาการ โดยผู้มีบทบาทในการทำการค้าเอกชนในสมัยกรุงธนบุรีคือพ่อค้าชาวจีน การขยายอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินไปยังเมืองต่างๆเป็นการขยายอำนาจซึ่งคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการเมือง

บททวนวรรณกรรม

ผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสมัยธนบุรีในด้านต่างๆ พบว่ามีเป็นจำนวนมากไม่น้อย อาจแบ่งตามเนื้อหาได้ดังนี้

1. ด้านการเมืองการปกครอง

งานซึ่งนักประวัติศาสตร์ต้องนึกถึงสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์กรุงธนบุรีคือ *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*³ ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผลงานที่ได้รับการยกย่องอย่างมาก ในฐานะงานหลักที่เป็นเสมือนบรรทัดฐานและความคิดหลักต่อประวัติศาสตร์ธนบุรี ของนักประวัติศาสตร์ทั่วไป งานชิ้นนี้สร้างให้เห็นภาพความอ่อนแอ ความล้มเหลวภายในของราชอาณาจักรอยุธยา รวมทั้งการขาดแคลนกำลังทหารจากหัวเมืองต่างๆช่วยเหลือ นำไปสู่การล่มสลายของอาณาจักร จนกระทั่งถึงความพยายามในการรวบรวมอำนาจและกองกำลังของพระยาตากที่ตีฝ่าวงล้อมออกมาจากอยุธยาและการประกาศตนเป็นกษัตริย์ เข้าตีชุมนุมทางหัวเมืองตะวันออกหัวเมืองต่างๆที่นิธิอธิบายว่ามีลักษณะเป็นรัฐบาลธรรมชาติที่ปกครองตนเอง การประกาศนโยบายหรือฟื้นฟูราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาดึงดูดให้ขุนนางเก่าๆและประชาชนที่หนีกองทัพพม่าไป กลับมาเข้าร่วม ณ กรุงธนบุรี การปราบชุมนุมต่างๆที่หัวหน้าชุมนุมตั้งตัวเป็นกษัตริย์เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก รวมทั้งการขยายอำนาจไปสู่ภูมิภาคอื่นๆซึ่งนิธิชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้มีอำนาจเหนือหัวเมืองต่างๆอย่างแท้จริง แต่เป็นไปในลักษณะปล่อยให้คนในชุมชนนั้นๆปกครอง การทำสงครามกับพม่าที่ต่อมามีผลต่อการนโยบายการกวาดต้อนและการควบคุมกำลังคน ลักษณะการปกครองของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่เป็นไปในแบบชุมนุมมากกว่าแบบราชสำนักอยุธยา ความล้มเหลวในการคุมขุนนางภายในซึ่งล้วนแต่เป็นกลุ่มขุนนางเก่าที่มีเชื้อสายมาจากขุนนางอยุธยา ส่งผลให้เจ้าพระยาจักรีสามารถรวบรวมอำนาจขึ้นมาเป็นใหญ่แทนที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้สำรวจ วิเคราะห์ วิจัยหลักฐานอย่างกว้างขวางละเอียดลออและเป็นระบบระเบียบเท่าที่การค้นคว้าทางประวัติศาสตร์จะทำได้ โดยได้มุ่งอภิปรายประเด็นทางการเมืองเป็นเรื่องหลัก แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นภูมิหลังด้านเศรษฐกิจและสังคมไว้ส่วนหนึ่ง

กบฏเจ้าฟ้าเหม็น ของ ปรามินทร์ เครือทอง⁴ เป็นเรื่องคดีกบฏของเจ้าฟ้ากรมขุนกษัตริานุกิต หรือเจ้าฟ้าเหม็นในช่วงต้นรัชสมัยของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตริานุกิตเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสิน กับเจ้าจอมมารดาฉิม(ใหญ่) พระราชธิดาของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ปรามินทร์ให้รายละเอียดบริบททางการเมืองในช่วงเวลานั้น

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543)

⁴ ปรามินทร์ เครือทอง, *กบฏเจ้าฟ้าเหม็น* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547)

รวมทั้งกล่าวย้อนไปถึงการเมืองในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน และความพยายามในการยึดอำนาจของเจ้าพระยาจักรี แม้ว่าผลงานชิ้นนี้จะไม่ได้เสนอแนวคิดที่แตกต่างไปจากงานชิ้นอื่นมากนัก แต่ก็ เป็นผลงานที่แสดงให้เห็นว่า ความสนใจต่อการเมืองในสมัยธนบุรี รวมทั้งชะตากรรมของเชื้อสาย สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่เคยหมดไป

2. ด้านการค้าในระบบบรรณาการ

งานสำคัญที่เกี่ยวกับการศึกษาการค้าระบบบรรณาการโดยตรงนั้น มีอยู่ 2 ชิ้น ได้แก่ ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยใน ค.ศ.1282 – 1853 ของสิบแสง พรหมบุญ และ *Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853* ของสารสิน วีระผล ซึ่ง ผลงานทั้งสองชิ้นนี้ แสดงให้เห็นภาพการค้าสำเภาในระบบบรรณาการตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยา จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ งานทั้งสองชิ้นนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ในด้านการค้าไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใด

*ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยใน ค.ศ. 1282 – 1853*⁵ ของ สิบแสง พรหมบุญ งานชิ้นนี้ได้อธิบายระบบบรรณาการของจีนซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ การ ดำเนินการทางการค้าในระบบบรรณาการของจีน และการส่งราชทูตไปถวายบรรณาการแก่ จักรพรรดิจีนของกษัตริย์ไทย ในแต่ละยุคสมัย ในสมัยธนบุรี สิบแสงได้อธิบายความพยายามใน การเปิดการค้าในระบบบรรณาการของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยพยายามให้จักรพรรดิจีนยอมรับ พระองค์ในฐานะกษัตริย์พระองค์ใหม่ของสยาม

*Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853*⁶ ของสารสิน วีระผล เป็นหนังสือที่มาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของสารสิน เรื่อง Sino-Siamese Trade 1652 – 1853 . ผลงานชิ้นนี้เสนอเรื่องราวทางการค้าระหว่างไทยและจีนในช่วง ค.ศ.1652 – 1853 โดย สสำรวจโครงสร้างองค์การการค้าราชสำนักของสยามและจีน รวมทั้งกิจกรรมการค้าระหว่างไทยกับ

⁵ สิบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853*, แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2521)

⁶ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853* (Cambridge: Harvard U Press, 1977)

จีนในเมืองท่าต่างๆ สารสินได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทยจากเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ไปสู่เศรษฐกิจแบบตลาด โดยดูจากบริบทการค้าระหว่างประเทศที่เกิดขึ้น ผลงานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวทางการค้าตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การค้าสำเภาได้เจริญรุ่งเรืองจนกระทั่งเสื่อมไปในช่วงเวลาต่อมา ในส่วนของประวัติศาสตร์ธนบุรี สารสินได้ให้รายละเอียดเรื่องการค้าและขุนนางจีนคนสำคัญ ผู้มีบทบาททางการค้าในสมัยธนบุรีไว้อย่างน่าสนใจ

ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี⁷ บทความของ ญักรุภัทร จันทวิช แปลจากเอกสารจีน ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์สยามและจักรพรรดิจีน ในสมัยธนบุรีเป็นสมัยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินพยายามให้จักรพรรดิจีนยอมรับฐานะของพระองค์ในฐานะกษัตริย์สยาม เพื่อเปิดการค้าในระบบบรรณาการ ตั้งแต่เริ่มรัชสมัย จนกระทั่งประสบผลสำเร็จในปลายรัชสมัย ในบทความนี้มีรายละเอียดของเหตุการณ์ทั้งหมดที่ทางฝ่ายจีนได้บันทึกไว้ และมีรายละเอียดของสินค้าในเครื่องราชบรรณาการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินส่งไปถวายจักรพรรดิจีน และส่งไปขายต่างหากด้วย

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง แม้จะไม่ได้กล่าวถึงการค้าสำเภาในสมัยธนบุรีโดยตรง แต่ก็นับว่ามีประโยชน์ต่อการศึกษาการค้าสำเภาในสมัยรัตนโกสินทร์ คือหนังสือ ซึ่งดัดแปลงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์⁸ ของ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุษแมน ในการศึกษาได้ให้แง่คิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับการค้าสำเภากับเมืองจีน ในลักษณะของการค้าเอกชน

⁷ ญักรุภัทร จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร 24, 2 และ 3 (พฤษภาคม 2523)

⁸ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุษแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์, แปลจาก Chinese Junk Trade with Siam during the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries (Fields from the sea) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528)

3. ด้านหน่วยงานที่รับผิดชอบการค้า

ผลงานเด่นๆที่อธิบายถึงหน่วยงานซึ่งรับผิดชอบการค้าและการต่างประเทศ คือ กรมท่า ได้แก่วิทยานิพนธ์ของอดิศร หมวกพิมาย และ วิทยานิพนธ์ของจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์

กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310-2398 ⁹ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ของอดิศร หมวกพิมาย เป็นวิทยานิพนธ์ที่วิเคราะห์โครงสร้างของระบบราชการในกรมท่า และวิเคราะห์ถึงบทบาทของกรมท่าและผลกระทบของการค้าต่างประเทศที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2310-2398 โดยให้รายละเอียดของกรมท่าไว้อย่างน่าสนใจ นอกจากนั้นยังวิเคราะห์ถึงสินค้าและแหล่งผลิตไว้อีกส่วนหนึ่ง

บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153-2435) ¹⁰ วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้รายละเอียดของกรมท่าชาวตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเน้นที่บทบาทของขุนนางเชื้อสายมุสลิม ในส่วนของกรมท่าชาวสมัยธนบุรี จุฬิศพงศ์ ได้อธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของกลุ่มขุนนางเชื้อสายมุสลิม นอกเหนือจากความสำคัญของกลุ่มขุนนางจีน

* ปัจจุบันพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ขุนนางกรมท่าชาว : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยา ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435 (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ, 2546)

⁹ อดิศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310 -2398," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2531)

¹⁰ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2435)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2544)

Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible ¹¹ บทความของ Kennon Breazeale ในหนังสือ *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*

บทความเรื่องนี้ให้รายละเอียดที่สำคัญของการค้าและกรมท่าซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการค้าในช่วงสมัยอยุธยาอย่างชัดเจน ในส่วนของการค้าบทความได้ให้รายละเอียดการทำการค้ากับชาติต่างๆในสมัยอยุธยา ทั้งการค้าของรัฐและการค้าของเอกชน ในส่วนของการค้าได้ให้รายละเอียดของโครงสร้างกรมท่า ความสำคัญและบทบาทของกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา ซึ่งขึ้นอยู่กับนโยบายการค้าในแต่ละช่วงเวลาโดยพิจารณาว่าการค้ากับชาติใดเจริญรุ่งเรือง

4. ด้านบทบาทของชุมชนเชื้อชาติต่างๆ

ในสมัยธนบุรี เป็นสมัยที่มีชนชาติต่างๆเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยแต่ละชนชาติต่างมีบทบาทและมีอิทธิพลในด้านต่างๆแตกต่างกันไป

ชุมชนชาวจีน เป็นชนชาติที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในสมัยธนบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนแต้จิ๋ว ซึ่งเป็นเชื้อสายเดียวกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน และเป็นชาวจีนกลุ่มที่ถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อการพัฒนากรุงธนบุรีในทุกๆด้าน ความเป็น "จีนหลวง" ส่งผลให้บทบาทของชาวจีนแต้จิ๋วในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินด้านเศรษฐกิจโดดเด่นและมีสำคัญ มีงานจำนวนมากที่เขียนถึงบทบาทสำคัญของชาวจีนในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบทบาทชาวจีนในสยาม ¹² ของ เสถียร ศุกไสภณ เป็นหนังสือที่ออกมาในลักษณะเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยบรรยายถึงการฟื้นฟูบ้านเมืองในด้านต่างๆของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งในการฟื้นฟูเหล่านี้ ชาวจีนนับว่ามีบทบาทในการช่วยเหลืออย่างมาก

¹¹ Breazeale Kennon, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* (Bangkok: Printing House of Thammasat University), pp.1-50.

¹² เสถียร ศุกไสภณ, *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบทบาทชาวจีนในสยาม* (กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์พลอย, 2527)

บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 – 2396¹³ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ของ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ชี้ให้เห็นบทบาทของชาวจีนในสมัยต่างๆ ซึ่งในส่วนของสมัยธนบุรี ศุภวรรณไม่ได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก แม้ว่าชาวจีนจะเป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินในด้านต่างๆ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้อธิบายแต่เพียงขุนนางสำคัญที่มีเชื้อสายจีนผู้มีบทบาทสำคัญในการเมือง และการค้า และพระราชประวัติบางส่วนของสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งมีเชื้อสายจีน

สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก¹⁴ ของ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร เล่าเรื่องชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งตัวในสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในส่วนของสมัยธนบุรี มีชาวจีนเป็นจำนวนมากได้อพยพเข้ามาอยู่เป็นชุมชนต่างๆกระจายกันตามกลุ่มภาษา และประกอบอาชีพต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการค้า แสดงให้เห็นบทบาทของชาวจีนในฐานะกลไกของเศรษฐกิจ

ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคเดนมาร์กที่เฉาซัน ฉบับที่หนึ่ง ทำเรือจางหลิน(2310 – 2393)¹⁵ เป็นหนังสือรวมบทความเกี่ยวกับชาวจีนแต่จิวที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่สมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยให้รายละเอียดภูมิภาคเดนมาร์ก อาชีพหลักและความถนัด นอกจากนี้ยังให้รายละเอียดในส่วนของรัฐที่ทำการควบคุมชาวจีนแต่จิวในรูปแบบต่างๆ

ชุมชนชาวมุสลิม เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีบทบาทในสมัยธนบุรี ผลงานที่สำคัญในการศึกษาบทบาทของมุสลิมในสมัยธนบุรี ได้แก่

¹³ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 – 2396," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540)

¹⁴ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊ค, 2544)

¹⁵ สุภาวงศ์ จันทวานิช, ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคเดนมาร์กที่เฉาซัน ฉบับที่หนึ่ง ทำเรือจางหลิน (2310 – 2393) (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2534)

รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา – ธนบุรี พ.ศ. 2300-2325¹⁶ ของนันทนา กปิลกาญจน์และเพ็ญศรี กาญจนรัมย์. งานวิจัยชิ้นนี้ให้ภาพบทบาทและความสำคัญของชาวมุสลิม ในทางทางการเมืองและการค้า แต่ในส่วนของสมัยธนบุรี ยังไม่ได้ให้ภาพในบทบาทของชาวมุสลิมด้านเศรษฐกิจมากนัก

นอกเหนือจากชนชาติจีนและมุสลิมแล้ว ในสมัยกรุงธนบุรี ยังมีชาวเวียดนาม ชาวมอญ และชาวลาวอยู่อีกเป็นจำนวนมาก มีงานบางส่วนได้กล่าวถึงกลุ่มชนชาติเหล่านี้ในสมัยกรุงธนบุรีไว้บางส่วน ได้แก่

ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์¹⁷ ของบังอร ปิยะพันธ์ กล่าวถึงชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาหลังสงครามเวียงจันทน์ และ เรื่อง มอญในประเทศไทย¹⁸ ของ สุภรณ์ โอเจริญ ซึ่งกล่าวถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวมอญ ในบริเวณปากเกร็ด และ สามโคก ปทุมธานี ในสมัยธนบุรี

5. ด้านพุทธศาสนา

*The Rise and Fall of King Taksin: A Drama of Buddhist Kingship*¹⁹ ของ Lorraine Gesick เป็นบทความที่สะท้อนภาพกษัตริย์พุทธในแบบคตินิยม ซึ่งต้องมีอำนาจและบุญญาบารมี ในแบบของผู้มีบุญมาเกิด กษัตริย์จึงต้องทำตามแบบคตินิยม บทความนี้ทำการศึกษาโดยใช้ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีหลายฉบับ และชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระ

¹⁶ นันทนา กปิลกาญจน์ และเพ็ญศรี กาญจนรัมย์, รายงานผลการวิจัย บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา – ธนบุรี พ.ศ.2300-2325 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521)

¹⁷ บังอร ปิยะพันธ์, ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541)

¹⁸ สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541)

¹⁹ Lorraine Gesick, "The Rise and Fall of King Taksin: A Drama of Buddhist Kingship," in Centers, Symbols, and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia, ed. Lorraine Gesick (New Haven: Yale U, Southeast Asia Studies, 1983), pp.87-105.

เจ้าตากสินได้เน้นเรื่องของบุญญาบารมีและผู้มีบุญจนเกินความพอดีของสังคมในขณะนั้นจะรับได้นำไปสู่การล่มสลายของราชวงศ์ธนบุรี อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วว่าบทความชิ้นนี้เน้นแต่เพียงคตินิยมแบบพุทธศาสนาในการวิเคราะห์และอธิบาย ยังคงมีประเด็นที่น่าสนใจในการตัดสินใจกระทำของพระองค์ในด้านต่างๆ เช่น ประเด็นทางเศรษฐกิจ และความทะเยอทะยานส่วนบุคคล

6. ด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

ผลงานสำคัญที่อธิบายการเมืองด้วยเศรษฐกิจ คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ของ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ เรื่อง *War and Trade: Siamese Interventions 1767-1851*²⁰ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นวิทยานิพนธ์ซึ่งอธิบายการเข้ารุกรานประเทศกัมพูชาของสยามตั้งแต่สมัยธนบุรี ถึงสมัยรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีคู่แข่งสำคัญคือ เวียดนาม พวงทองอธิบายการเข้ารุกรานของสยามว่า มาจากเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เนื่องมาจากกัมพูชาหรือเขมร มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรและเป็นตลาดที่สำคัญทางการค้า รวมทั้งเป็นตลาดสำคัญที่รับสินค้าเศรษฐกิจของลาว ดังนั้นการเข้ารุกรานและอ้างอำนาจเหนือกัมพูชาของทั้งเวียดนามและสยามจึงไม่ใช่แต่เพียงความเชื่อตามแนวจักรวาที และการแย่งอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่มีเหตุผลด้านเศรษฐกิจเป็นเหตุผลหลัก

งานสำคัญอีกงานหนึ่ง ที่อธิบายการเมืองด้วยเศรษฐกิจ เป็นบทความของ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ เช่นกัน เรื่อง *Attempts to Monopolize Cambodian Trade : Siamese Invasion of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*²¹ บทความนี้เป็นบทความที่อธิบายการเข้ารุกรานกัมพูชาและการแข่งขันกับเวียดนามของสยามเช่นกัน โดยเน้นที่การพยายามเข้ายึดครองเมืองฮาเตียน หรือเมืองพุทโธมาศ เมืองท่าสำคัญ และเป็นที่ต้องการของ

²⁰ Puangthong Rungswadisab, "War and Trade: Siamese Interventions 1767-1851," (Doctoral dissertation, University of Wollongong, 1995)

²¹ Puangthong Rungswadisab, "Attempts to Monopolize Cambodian Trade: Siamese Invasion of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries," Proceeding of International Seminar on Thailand and Her Neighbours, Vol.2: Laos, Vietnam and Cambodia, pp.1 - 23. Bangkok, Dec 12-13, 1994.

ทั้งสยาม กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งล้วนแต่อ้างความเป็นเจ้าของเมืองฮาเตียนทั้งสิ้น พวงทอง ได้อธิบายการเข้ารุกรานเมืองพุทโธมาศในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ว่าเหตุผลมาจากความเจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่า ที่มีพ่อค้านำสินค้าจากลาวและเขมรเข้ามาขาย รวมทั้งการเป็นตลาดสำคัญที่มีเรือสินค้าจากเมืองจีนจำนวนมากมาแวะพัก นอกจากนี้ยังเป็นเมืองท่าที่มีเส้นทางสะดวก เหมาะกับการเดินทางมากกว่าเมืองท่าอื่นๆของกัมพูชา ความพยายามในการครอบครองเมืองฮาเตียนจึงเป็นความพยายามในการควบคุมการค้าในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ดังนั้น นอกเหนือจากความบาดหมางของสมเด็จพระเจ้าตากสิน และ พระยาราชานครศรี หรือ Mac Thien Tu เจ้าเมืองพุทโธมาศ ซึ่งนับเป็นเหตุผลทางการเมืองในการเข้ารุกรานแล้ว ยังมีเหตุผลทางเศรษฐกิจอยู่ด้วย

7. ภาพรวมเศรษฐกิจสมัยธนบุรี

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแต่โบราณ-พ.ศ.2399.²² ของ ชัย เรื่องศิลป์ เป็นงานที่ให้ภาพรวมของเศรษฐกิจแบบกว้างๆของแต่ละสมัย ซึ่งในสมัยธนบุรีชัย เรื่องศิลป์ได้ให้ภาพกว้างๆของเศรษฐกิจไว้ โดยอธิบายช่วงเวลาตั้งแต่หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2310 มีการให้รายละเอียดของสถานที่ต่างๆในสมัยธนบุรีไว้ เช่นตลาดต่างๆ นาข้าวและสวนผลไม้ เป็นต้น

จากงานทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ได้ให้ภาพของเศรษฐกิจของกรุงธนบุรีในคนละส่วน หากแต่ยังขาดการอธิบายภาพรวม และการตอบคำถามของปัญหาต่างๆเกี่ยวกับเศรษฐกิจกรุงธนบุรีในบางส่วน

หลักฐานที่ใช้

1. เอกสารซึ่งมีที่มาจากเรื่องบอกเล่า

จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี²³

²² ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแต่โบราณ - พ.ศ.2399 (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ, 2534)

²³ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526)

เป็นบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัย มีลักษณะเป็นบันทึกสั้นๆเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

2. เอกสารไทยร่วมสมัย

*วรรณกรรมสมัยธนบุรี*²⁴

เป็นการรวบรวมวรรณกรรมซึ่งแต่งขึ้นในสมัยธนบุรี นับเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่สำคัญ วรรณกรรมสำคัญได้แก่ โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวนมหาดเล็ก และนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือนิราศกวางดุ้ง

*ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี*²⁵

เป็นหลักฐานที่ให้รายละเอียดที่สำคัญ ซึ่งอาจหาไม่ได้จากหลักฐานอื่น เนื่องจากเป็นเอกสารของราชการในสมัยธนบุรีที่มีเหลือถึงปัจจุบันไม่มากนัก ประชุมหมายรับสั่งสมัยธนบุรีให้รายละเอียดของงานพระราชพิธีต่างๆ และการแต่งตั้งขุนนางสำคัญ รายละเอียดในหมายรับสั่งแสดงให้เห็นถึงกำลังคนของขุนนางแต่ละตำแหน่ง และจำนวนเงินที่ใช้ในแต่ละพระราชพิธี

*จดหมายเหตุโหร ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 8*²⁶

เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันการปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

3. เอกสารต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน

*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น)*²⁷

²⁴ กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยธนบุรี* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540)

²⁵ *ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523)

²⁶ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 (จดหมายเหตุโหร)* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507)

²⁷ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น)* (พระนคร: ศรุสภา, 2512)

บันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสฉบับนี้ สะท้อนภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองใน สมัยกรุงธนบุรี และเป็นหลักฐานของชุมชนตะวันตก ชุมชนเดียวในสมัยธนบุรี ที่มีการบันทึกไว้ รายละเอียดในบันทึกแต่ละช่วงเวลาได้ให้รายละเอียดซึ่งมาจากมุมมองที่แตกต่างไปจากพระราช พงศาวดารและบันทึกความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี เนื่องจากเป็นมุมมองจากชนชั้นล่างและ เป็นชาวต่างชาติ ภาพที่สะท้อนออกมาจึงแตกต่างจากหลักฐานอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตาม บันทึกนี้มี ข้อเสียดูที่ทัศนคติของผู้บันทึกซึ่งมักแทรกอคติที่มีต่อศาสนาพุทธ นอกจากนั้นฉบับที่มีการแปล ออกมาเป็นภาษาไทยยังเป็นการแปลมาเพียงบางส่วน ทำให้ไม่ทราบความทั้งหมด

เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768²⁸

เป็นเอกสารของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา บันทึกตามคำบอกเล่าของ พ่อค้าชาวจีนจากเมืองปาเล็มบังที่เดินทางผ่านไปยังเมืองธนบุรีและพักอยู่ในเมืองธนบุรีระหว่าง เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2310 ถึง พ.ศ.2311 พ่อค้าชาวจีนผู้นี้ได้เล่าถึงผู้คนในเมืองธนบุรีว่ามีสภาพ อุดมยาก อาหารขาดแคลน และให้รายละเอียดเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระเจ้าตากสิน และกองกำลัง ของพระองค์

จดหมายจากพิพัตโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา(ค.ศ.1769)²⁹

เป็นเอกสารจากราชสำนักธนบุรีส่งไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (V.O.C) ในพ.ศ.2312 ในนามของพระพิพัตโกษาถึงผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของ ฮอลันดา เพื่อชักชวนให้กลับมาตั้งสถานีการค้าในธนบุรี และขอซื้ออาวุธปืน โดยการติดต่อและ การขนส่งสินค้าจะกระทำผ่านพ่อค้าชาวจีน บันทึกฉบับนี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการ ติดต่อซื้อขายระหว่างชาติตะวันตกและธนบุรีผ่านพ่อค้าชาวจีนตั้งแต่ช่วงต้นรัชสมัย

4. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

²⁸ วีรวัด ณ ป้อมเพชร, "เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768," ใน รวม บทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์: 2531), หน้า 103-113.

²⁹ วีรวัด ณ ป้อมเพชร, "จดหมายจากพิพัตโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ค.ศ.1769)," ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์: 2529), หน้า 33-40.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี)³⁰

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4³¹

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน³²

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2³³

พระราชพงศาวดารทั้งหมดนี้เป็นพระราชพงศาวดารที่มีเนื้อหาในสมัยธนบุรี คำโครงเนื้อหาส่วนใหญ่เหมือนกัน แต่รายละเอียดบางส่วนอาจแตกต่างกัน จึงเป็นประโยชน์ในการนำพระราชพงศาวดารแต่ละเล่มมาเทียบเคียงกัน

5. พงศาวดารหัวเมืองต่างๆ

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 พงศาวดารเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช และพงศาวดารเมืองพัทลุง³⁴

พงศาวดารเมืองต่างๆ ทางหัวเมืองภาคใต้ บันทึกเหตุการณ์ในหัวเมืองทางใต้ที่เกี่ยวข้องกับการขยายอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินไปยังหัวเมืองต่างๆ เหล่านี้ ในสมัยธนบุรี

³⁰ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี) (พระนคร: คุรุสภา, 2512)

³¹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระนคร: กองวิชาการกระทรวงธรรมการ, 2479)

³² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507)

³³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2516)

³⁴ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 พงศาวดารเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองพัทลุง (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476)